

Die Freiheitlichen

Radicaal rechts populisme in Oostenrijk

Erich Fröschl

Directeur Renner Institut, Wenen

De Oostenrijkse sociaal-democraten hebben af te rekenen met een electoraal succesvol radicaal rechts populisme. Welke strategieën hebben zij ontwikkeld om Jörg Haider en zijn partij terug te fluiten?

De FPÖ

In Oostenrijk is de FPÖ (Freiheitliche Partei Österreichs) een partij van het radicaal rechtse populistische type, die sinds '86 helaas electoraal nogal succesvol is. Zij is sedertdien gegroeid van 5 tot 22%. In '95 incasseerde zij voor het eerst lichte verliezen bij de verkiezingen voor de Nationalrat.

De FPÖ heeft haar historische wortels in het zogenaamde 'Dritte Lager'. Dat was het Duits-nationale kamp in de tijd van de monarchie en de eerste republiek. Later ging dat voor een groot deel op in de nationaal-socialistische NSDAP. Na de tweede wereldoorlog probeerde men de leden van de NSDAP (zowat 700.000) opnieuw te integreren in het democratische politieke systeem, tenminste voor zover zij zich niet schuldig hadden gemaakt aan strafbare feiten. Dat lukte slechts voorwaardelijk. Een deel van die mensen sloot zich bij de verkiezingen weliswaar aan bij de christen- of sociaal-democraten, maar toch bleef in Oostenrijk een omvangrijk Duits-nationaal potentieel van eigen bodem bestaan. Dat bleek in 1949, toen het VDU (Verband der Unabhängigen) opgericht werd. Bij haar eerste opkomst bij de verkiezingen voor het nationale parlement haalde de partij meteen 12%.

Oorspronkelijk was het VDU geconcentreerd als verzamelbekken voor liberale en nationale

krachten van het Dritte Lager, maar van '49 tot '55 profileerde de partij zich steeds meer in nationale richting. Na het aanvankelijke succes in '49 kalfde de partij steeds verder af. In '55 werd de partij dan opgenomen in het FPÖ, maar ook die partij raakte tussen '55 en '85 nooit verder dan 5 tot 7%. In de tijd van de grote coalitie (tot 1966) en tijdens de regeringen van respectievelijk ÖVP en SPÖ (de christen- en sociaal-democraten) zat de FPÖ in de oppositie gebeiteld.

Vanaf de jaren '70 probeerde de partijleiding de FPÖ uit haar nationaal isolement te halen en de partij voorzichtig te liberaliseren. Deze koers leek zich in 1983 te bestendigen door een generatie-aflossing in de partijleiding. Maar na een korte, driejarige regeringsdeelname in een kleine coalitie met de sociaal-democraten werd het roer van de partij in 1986 radicaal omgegooid. Onder de leiding van de nieuwe partijvoorzitter Jörg Haider werd de FPÖ uitgebouwd tot een rechtse populistische partij.

Haider is weliswaar na 1945 geboren, maar hij stamt uit een familie met een eenduidig nationaal-socialistische voorgeschiedenis. Zijn beide ouders waren actieve functionarissen in het nationaal-socialistische systeem. Haider zelf kreeg zijn politieke vorming in militante studenten-

Vertaling: Marina Buelemans

verenigingen, elite-organisaties van de Duits-nationale rechterzijde die ook in Oostenrijk bestaan. Als voorzitter van de jeugdorganisatie en secretaris van een bondsstaatorganisatie kwam hij geleidelijk in de omgeving van de partijleiding terecht, en op het partijcongres van 1986 werd hij in een hete verkiezingsstrijd tot nieuwe voorzitter verkozen.

Het gezicht van de FPÖ is sinds 1986 totaal veranderd. Na het inslaan van de rechtse populistische koers tot zowat 1990 profileerde de FPÖ zich vooral als vernieuwende, jonge kracht tegen de oude, verstarde aandoende partijen. Een *agressief-bitse stijl* werd het *waarmerk van haar buitenparlementaire oppositie*. De kloof tussen burger en politiek, politieke ethiek, verspilling van belastinggelden werden haar belangrijkste thema's. Ondertussen bleven partijvoorzitter Haider en andere Gallionsfiguren van de rechtse populistische beweging met welgekozen ideologische uitspraken het oude nationaal-socialistische kiezerscliënteel van de FPÖ warm houden, al namen zij er openlijk afstand van en deden ze ze af als ongevaarlijk. De partij werd een verzamelbekken, niet alleen van oude nazi's, maar ook van malcontente kiezers die de christen- en sociaal-democraten een electorale neus wilden zetten, maar om politiek-ideologische redenen nooit een groene partij als links alternatief in overweging zouden nemen.

Vanaf 1990 veranderde de FPÖ van stijl. Zij legde zich meer toe op radicale systeemkritiek. De partij ging ook meer dan vroeger inspelen op het ongenoegen en de angst van de burger (vooral in samenhang met de immigratie). Als alternatief voor het bestaande systeem werd een plebiscitaire presidentiële republiek naar voren geschoven, de zogenaamde 'derde republiek'. De politieke propaganda van de partij werd geconcentreerd op vier thema's: het voorkomen van verspilling, de strijd tegen corruptie en privileges, een drastische vermindering van het aantal buitenlanders en een verscherpte strijd tegen de criminaliteit. Omdat in die periode in Oostenrijk de werkloosheid aangroeide en ook het aantal immigranten sterk steeg, vonden die thema's behoorlijk veel weerklank in de boulevardpers, maar ook bij de bevolking. Het lukte de FPÖ

deze thema's op de agenda van de openbare debatten te plaatsen. De andere politieke partijen moesten daarop reageren. Enerzijds pasten zij hun praktijk op zijn minst gedeeltelijk aan aan vele eisen van de rechtse populistten, anderzijds probeerden zij door maatschappelijke hervormingen de voedingsbodem van de rechtse populistische agitatie weg te nemen.

Officieel beweert de FPÖ een vrije en open burgerbeweging te zijn. In werkelijkheid is zij echter zeer autoritair en centralistisch georganiseerd. Zij wordt volledig gedomineerd door de partijleider. Zij is een kiesvereniging, die het vooral van media-effecten moet hebben en haar strategie daarop afstemt. Tijdens verkiezingscampagnes probeert zij agressieve stemmingen op te wekken, waaruit ze electoraal munt kan slaan.

Zeer belangrijk daarbij is het opbouwen van vijandbeelden, om de eigen aanhangers en kiezers aan zich te kunnen binden. Het sociaal profitaat, de buitenlanders, de bureaucratie, de belangengroepen: het zijn maar enkele van die vijandbeelden, die worden opgevoerd als tegenstander van de kleine, eerlijke, vlijtige Oostenrijker. Negatieve thema's domineren.

In de loop der jaren is ook het imago van Jörg Haider als rechts-populistische leider sterk veranderd. Vanaf 1986 kwam hij vooral jong, dynamisch en sympathiek over. Hij was de incarnatie van de 'frisse wind'. Toch werd toen al getwijfeld aan zijn bekwaamheid om problemen op te lossen en aan zijn geschiktheid om Oostenrijk in het buitenland te vertegenwoordigen. Zijn imago kreeg voor het eerst een stevige deuk, toen hij naar aanleiding van zijn uitspraken over het 'fatsoenlijke tewerkstellingsbeleid van het Derde Rijk' niet herverkozen werd als president van de bondsstaat Karintië. In de periode daarop kon hij zijn imago wat opkrikken, maar in 1993 kreeg zijn populariteit opnieuw klappen, toen de liberalen zich van de FPÖ afscheurden. Door zijn voortdurende koerswisselingen tijdens de Europese verkiezingen in 1994 versterkte hij de indruk van onbetrouwbaarheid en onvoldoende sérieux. De openbare figuur Jörg Haider krijgt mettertijd steeds meer harde en steeds minder sympathieke trekken. Stilaan raakt hij ook zijn jeugdig imago kwijt.

Parallel daarmee ging ook de structuur van de FPÖ er anders uitzien. Van een kleine, burgerlijke partij van notabelen evolueerde zij naar een klassenoverstijgende centumpartij. Het sociale profiel van de partij veranderde ingrijpend. In de jaren '70 was het vooral de oude middenstand (ondernemers, vrije beroepen, hogere bedienden) die voor de FPÖ stemde en de partij steunde. De partij had meer oudere kiezers dan gemiddeld. Tussen 1986 en 1990 werden steeds meer jongere kiezers aangetrokken uit de nieuwe middengroepen van bedienden en nadien ook steeds meer ontevreden arbeiders. In 1986 lokte de FPÖ bij alle partijen ongeveer evenveel kiezers weg, in 1990 kwamen die kiezers vooral van de christen-democraten, in 1994 overwegend van de sociaal-democraten.

De SPÖ en de FPÖ

Tot 1986 (de verkiezing van Waldheim) werd de president steeds verkozen met een meerderheid van SPÖ- en FPÖ-stemmen. Allicht waren resten van antiklerikale tradities uit beide partijen verantwoordelijk voor dat verband. Pas bij de verkiezing van Waldheim en de door conservatieve thema's gedomineerde verkiezingscampagne van 1986 is er een coalitie van rechtse kiezers voor de presidentsverkiezingen ontstaan (ÖVP en FPÖ, samen goed voor 54%).

In de jaren '60, tijdens de grote coalitie (ÖVP-SPÖ) waren er ook contacten tussen de SPÖ en de FPÖ, met de bedoeling een samengaan van ÖVP en FPÖ te verhinderen. In 1970 werd de minderheidsregering-Kreisky door de FPÖ getolereerd. De prijs daarvoor was een hervorming van de kieswetgeving, die beide partijen dienstig was. De FPÖ bleef echter tot 1983 verder in de oppositie. Toen stelde Bruno Kreisky een SPÖ-FPÖ-coalitie samen (die op dat moment naar een liberale ontwikkeling tendeerde). Eén van Kreisky's argumenten daarvoor was dat hij de ÖVP zolang mogelijk uit de regering wilde houden, in de hoop dat de partij dan net als in Zweden in twee of drie kleine burgerlijke partijen zou uiteenspatten. Dat is echter mislukt.

De beslissende koersverandering zou volgen in 1986, met de verkiezing van Kurt Waldheim tot bondspresident. De regering-Sinowatz trad af

en het kanselierschap werd overgenomen door Franz Vranitzky, nog steeds in een kleine coalitie met de liberale FPÖ-leiding. Bij de machtswissel in de FPÖ in september 1986, toen het leiderschap van de partij in handen kwam van Jörg Haider en koers gezet werd naar een radicaal rechts populisme, maakte Vranitzky onmiddellijk een einde aan die kleine coalitie. Er werden nieuwe verkiezingen uitgeschreven, waarbij de sociaal-democraten een aanzienlijk stemmenverlies leden, maar wel de grootste partij bleven. Daarna werd een grote coalitie gevormd met de christen-democraten. Sindsdien is er geen sprake meer van enige samenwerking met de FPÖ. Op bondsniveau komt de partij voor de SPÖ niet meer in aanmerking als politiek gespreks- of coalitiepartner. Deze koers wordt tot nog toe consequent aangehouden. Strategisch heeft dat het nadeel dat het de christen-democraten als minderheidspartij in de coalitie veel macht geeft, omdat zij weten dat de SPÖ niet wil samengaan met de FPÖ, zelfs wanneer zo'n coalitie genoeg mandaten zou hebben. Uit democratisch-politieke overwegingen neemt de SPÖ dat nadeel echter op de koop toe.

Op het niveau van de bondsstaten ziet het er anders uit: in zeven van de negen staten is er een proportioneel systeem voor de verdeling van de macht. In die staten is dus ook de FPÖ in de regering vertegenwoordigd, in zoverre zij bij de verkiezingen genoeg stemmen haalde. Dat is haar wettelijk recht. Maatschappelijk-politiek gezien komen in de regel inhoudelijke coalities tot stand tussen de FPÖ en de christen-democraten.

Op gemeentelijk niveau kunnen andere coalities tot stand komen in de gemeenten waar er geen duidelijke meerderheidsverhoudingen zijn. Het argument dat ten voordele van die coalities gebruikt wordt, is dat het in de gemeente toch vooral om beheerspolitiek gaat, niet zozeer om ideologie. Ik vind dat een foute argumentatie, maar ik moet vaststellen dat ook de SPÖ er niet helemaal in slaagt afstand van de FPÖ te houden.

Van de andere partijen in het parlement werken de groenen en de liberalen in geen enkel opzicht samen met de FPÖ. Zij hebben een duidelijke anti-FPÖ-houding. De christen-democratische partij is jammer genoeg verdeeld. Een deel

van haar achterban wil een anti-socialistische coalitie met de FPÖ. Een ander deel wil dat niet. De ÖVP heeft echter steeds opnieuw in verschillende *aangelegenheden voor de radicaal rechtse populist*en gestemd. Met de steun van de christendemocraten kon Jörg Haider bijvoorbeeld president van Karintië en meteen salonfähig worden, hoewel hij niet de voorzitter van de sterkste partij was. Daarmee brak de ÖVP ook met een van de ongeschreven democratische regels van de tweede republiek, namelijk dat de sterkste partij de president levert. Ook bij andere stemmingen in het parlement (voorzitter van het rekenhof, derde voorzitter van de Nationalrat) kwam een meerderheid tussen ÖVP en FPÖ tot stand. Het is in elk geval een feit dat de ÖVP, die in de 20e eeuw zelf een klerikaal-fascistische fase doormaakte, ideologisch gezien dichterbij het radicaal-rechtse populisme staat dan de sociaal-democratie.

Rechts populisme in Europa

Sinds de economische crisis van de jaren '80 zitten ook in andere Europese landen de radicaal rechtse partijen in de lift. Dat is één van de gevolgen van het economische en sociale beleid van de neo-conservatieven. Hun paradigma beheerst sedert de jaren '80 de belangrijkste geïndustrialiseerde landen met een kapitalistische economische structuur. Dit neo-conservatieve beleid zwengelt de economische concurrentiestrijd aan. Tegelijkertijd worden de mazen in de vangnetten van verzorgingsstaat groter, waardoor een groeiend deel van de bevolking worstelt met existentiële angst en onzekerheid. En dat wordt door de neo-conservatieven dan weer gebruikt om slechtere arbeidsvoorwaarden en een lager loonniveau af te dwingen. Ondertussen blijven de bedrijfswinsten stijgen en hebben speculatie, concentraties en fusies nooit eerder geziene proporties aangenomen.

Het radicaal rechtse populisme is een verschijningsvorm van het neo-conservatisme, die een bijzonder agressieve toonzetting in de politieke dialoog brengt. Het zet een radicaal vraagteken bij de bestaande vormen van parlementaire democratie en sociaal overleg en de belangenafweging die zij inhouden. Het wakkert vooroor-

delen, vreemdelingen- en rassenhaat aan, om te verhinderen dat de groeiende ontevredenheid van de sociaal ontwortelde en verarmende groepen in de samenleving zich zou richten tegen de pleitbezorgers en aanstokers van de neo-conservatieve politiek en al diegenen die de vruchten van die politiek plukken, en dat die groepen hun de rekening zouden presenteren in de vorm van een verkiezingsnederlaag.

Na 1945 waren rechts-radicalen partijen decennia lang in diskrediet door de verschrikkelijke ervaringen van de bevolking met het fascisme. Zij waren onbetekenend en speelden slechts een marginale rol. Sedert het midden van de jaren '80 bestaat er echter een nieuw radicaal rechtse populisme, dat behoorlijk wat aanhang heeft. Daarnaast bestaan er ook nog kleinere uiterst rechtse groeperingen, die zich voor een deel door de nationaal-socialistische ideologie laten inspireren en die zich in een aantal Europese landen vooral laten opmerken door agressieve vreemdelingenhaat. Zij worden voor het ogenblik onder controle gehouden door het optreden van politie en justitie. Op lange termijn lijkt mij echter meer gevaar uit te gaan van het radicaal rechtse populisme, dat de weg van de parlementaire vertegenwoordiging heeft gekozen. Hoewel zij de formele spelregels van de democratie naleven, houden zij er een agressieve retoriek op na. Toch hoeden zij zich tot nog toe voor een gewelddadig optreden. Op die manier slagen zij erin een wezenlijk grotere groep van de bevolking voor zich te winnen dan de extreem rechtse militante groeperingen, die voor een groot deel van de kleinburgerlijke middengroepen toch te rabiaat en radicaal zijn.

Het radicaal rechtse populisme heeft in Europa een aantal gemeenschappelijke kenmerken. Het verwierpt het sedert 1945 ontwikkelde systeem van de representatieve parlementaire democratie, dat steunt op een belangenafweging, die gevonden wordt in een compromis van verschillende partijen en verbanden. Het wil die parlementaire democratie vervangen door een plebisitair presidentieel systeem. Radicaal rechtse populistten behoren in de regel tot de radicale voorvechters van de 'vrije markt' en het sociale darwinisme. Alleen het recht van de sterkste telt.

Rechtse populisten willen de rol van de staat en zijn beschermende functies terugdringen. Radicaal rechtse populistten trekken, voorlopig althans, de legitimiteit van de parlementaire democratie echter niet openlijk in twijfel. Toch is het hun bedoeling, met behulp van de plebiscitaire democratie het parlementaire systeem stap voor stap te destabiliseren en desavoueren, om zo het terrein te effenen voor een elitair en autoritair politiek systeem. Radicaal rechtse populistten vinden elkaar meestal in hun verwerping van individuele en sociale gelijkheid. Zij zijn tegen de maatschappelijke integratie van marginale groepen en staan gewoonlijk vijandig tegenover vreemdelingen. Zij gebruiken gevoelens van angst en ontgoocheling als instrumenten voor hun politieke doeleinden. Zij doen een beroep op het 'gezonde verstand' van de 'kleine man'. Zij beweren de enige nieuwe en zuivere politieke kracht te zijn die kritisch tegen 'die daarboven' (de zogenaamde 'gevestigde partijen') kan optreden en er op een efficiënte manier controle kan op uitoefenen.

Tot de oorzaken voor de snelle aangroei van radicaal rechtse populistische bewegingen in Europa in de jaren '80 behoren zeker de ingrijpende en snelle veranderingen in de economische en sociale verhoudingen op wereldvlak. De economische en sociale evenwichten tussen Europa, de VS, Azië en Oost-Europa zijn snel en soms diepgaand aan het verschuiven. De economische crisisverschijnselen en massale werkloosheid vertonen gelijkenissen met de jaren '30. Gelukkig hebben onze beter uitgebouwde sociale voorzieningen tot nog toe verhinderd dat de maatschappelijke conflicten zich op dezelfde manier toespitsen als toen.

De economische crisis heeft geleid tot een erosie van de traditionele sociale milieus. De industriële maatschappijen van het kapitalistische 'Westen' hebben zich in steeds meer verschillende stromingen en groepen opgesplitst. De economische en sociale risico's werden sterker geïndividualiseerd. Een steeds groter aantal mensen werd economisch en maatschappelijk ontworteld en afgeschreven. Dat geldt vooral voor delen van de oude zelfstandige middenstand, voor ongeschoolde arbeiders en kleine bedien-

den. De problemen worden nog aangescherpt door de crisis van de welvaartsstaat - en daarmee doel ik niet alleen op de teruglopende bereidheid van de midden- en hogere klassen om de sociale zekerheid te financieren, maar ook op de bureaucratische scheeftrekkingen die het systeem hebben aangetast. Tegelijkertijd zorgt de globalisering van de markten voor steeds grotere economische en sociale verschillen. Dat lokt op zijn beurt grote migratiestromen uit tussen, maar ook binnen de continenten, van maatschappijen met een lagere naar maatschappijen met een hogere levensstandaard. Die migratie brengt talrijke nieuwe culturele conflicten mee.

Op maatschappelijk vlak zien wij in West-Europa de traditionele banden van de mensen met de historische partijen en verbanden teloorgaan. Tegelijkertijd speelt de politieke communicatie over de media een veel grotere rol dan vroeger. Veel mensen voelen zich niet thuis in onze maatschappij, ze voelen zich ontworteld. Ze zien met lede ogen de bureaucratisering, patronage en privileges in het huidige systeem aan. Die wrevel wordt door de boulevardpers en door populistische partijen aangewakkerd en voor politieke doeleinden gebruikt.

Er bestaan twee thesen die een verklaring proberen te geven voor het rechtse populisme: 1. de protestthese gaat ervan uit dat de aantrekkingskracht van de rechtse populistische partijen zal tanen, eens de regerende grote partijen (christen- en sociaal-democraten) door hervormingen erin slagen de kracht van de rechtse aanvallen te breken, en eens zij dankzij een veranderd probleembewustzijn beter kunnen reageren op de problemen van de bevolking die tot nogtoe het terrein van de rechtse populistten zijn geweest. 2. de conflictthese gaat ervan uit dat het radicale populisme op middellange termijn een duurzaam fenomeen zal blijven. Het staat immers in verband met de modernisering van de geïndustrialiseerde maatschappijen en de ontwortelingen die daardoor worden veroorzaakt. Die ontwortelingen brengen toenemende onzekerheid, werkloosheid en groeiende angst met zich mee.

Persoonlijk voel ik het meest voor de tweede these, omdat het internationale economische en sociale scenario op korte termijn niet veel uitzicht

biedt op nieuwe economische groei van belang en de daarmee samenhangende sociale verdeling.

SPÖ tegen FPÖ

Welke these ook de juiste mag zijn, sociaal-democraten moeten een strategie ontwikkelen om terrein terug te winnen op het radicaal rechtse populisme. Hoe pakken de Oostenrijkse sociaal-democraten dat aan? Zij proberen de radicaal rechtse populistten op een aantal thematische terreinen te verslaan door een ander beleid te voeren:

1. Het doel van het economisch en sociaal beleid moet zijn de tewerkstelling te verhogen en het sociale vangnet te behouden, om een verregaande ontworteling en desoriëntering van brede lagen van de bevolking tegen te gaan. Voor een individueel, klein land is dat beslist moeilijker geworden. Daarom hebben alle sociaal-democratische partijen in Europa er zoveel belang bij dat op Europees vlak een nieuw economisch en sociaal beleid uitgetekend wordt.
2. Door een institutionele hervorming (de afbouw van bureaucratie en privileges) van het bestuurlijke apparaat van de staat, maar ook van het parlement en de sociale verzekering, waar de vakbond stevige wortels heeft en waar door de jarenlange politieke dominantie van een sociaal-democratische meerderheid een zelfgenoegzaamheid is ontstaan en inkomensniveaus zijn gegroeid waaraan de gewone man zich terecht ergert, probeert de SPÖ één van de doelwitten van de rechts-populistische kritiek uit te schakelen.
3. Wat migratie- en asielbeleid betreft, heeft de sociaal-democratische partij gekozen voor een gecontroleerde immigratiepolitiek. Jaarlijks wordt een bepaald contingent inwijkelingen vastgelegd. Voor deze mensen zijn de nodige integratiemaatregelen voorzien (werk, woning, school). Een beleid van ongecontroleerde inwijking is niet haalbaar en bovendien zou het contraproductief werken.
4. In de strijd tussen de ideologieën proberen de sociaal-democraten er vooral op te wijzen dat het rechtse populisme een oeroude sociaal-darwinistische en xenofobe ideologie vertegenwoordigt.

Makkelijk is dat niet altijd, omdat het radicaal-rechtse populisme zich vaak een zeer moderne outfit aanmeet en argumenten hanteert niet zomaar onmiddellijk als reactionair te ontmaskeren zijn.

5. De aanwezigheid van de SPÖ in de media wordt versterkt. Door vorming wordt de professionele omgang van partijfunctionarissen met de media verbeterd. In de argumentatie worden ook links-populistische argumenten niet geschuwd, om stapsgewijze opnieuw de overhand te kunnen halen in discussies aan de toeg van het stamcafé en in groepen die een belangrijke rol spelen in de meningsvorming.

6. Hoe gaat de SPÖ om met de rechtse populistten op het politieke terrein? Rechtse populistten verstaan alleen duidelijke en harde taal en consequente actie. Zelf proberen zij zoveel mogelijk te profiteren van de golf van overgevoeligheid. Zij spelen naar buitenuit voortdurend en zorgvuldig de rol van slachtoffer van en vervolgd door het systeem. Tezelfdertijd zijn het echter autoritaire karakters, die terugschrikken voor vastbesloten weerstand.

7. De ervaring heeft geleerd dat het goed is corruptie, verrijking en ander wangedrag van SPÖ-functionarissen die op verschillende niveaus steeds meer bestuursmacht naar zich toetrekken, openbaar te maken. Op die manier kunnen wij de rechtse populistten hun 'aureool van de zuiverheid' ontnemen.

8. Bij arbeiders en gepensioneerden heeft de SPÖ succes geboekt door sterker dan voorheen in de verf te zetten dat de sociaal-democraten over duidelijk betere troeven beschikken inzake sociaal beleid. In 1995 leverde dat de SPÖ electorale winst op.

Besluit

Over het geheel genomen is een doorslaggevend succes bij het terugdringen van het radicaal rechtse populisme tot nog toe uitgebleven. Toch tonen successen op deelreinen aan dat het perfect mogelijk is het rechtse populisme te demystifiëren en het verloren vertrouwen in de sociaal-democratie terug te winnen.